
**ԿՈՍՏԱՆ ԶԱՐՅԱՆԻ ԲԱՆԱՍՏԵՂԾՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ
ԲԱՌԱՊԱՇԱՐԸ
(1914-1948 թվականներ)**

ՍՈՒՍԱՆՆԱ ԳՐԻԳՈՐՅԱՆ

Կ. Զարյանի գրական հարուստ ժառանգությունը մեր գրականության լավագույն էջերից է: Նրա ստեղծագործություններին բնորոշ են հզոր երևակայությունը, պատկերավոր, անհատական մտածողությունը, երևույթները վերլուծելու խորաթափանց միտքը, խոր ու խոհական դատողությունները, որ արտահայտվում է «կյանքի շարունակական լիցքերի ներգործությամբ, մարդկային ճակատագրի ու հոգեղեն արժեքների անդրադարձումներով, բանաստեղծական պատկերների գաղափարական հագեցվածությամբ և իրերի ու երևույթների ոգեղեն ընկալումների հայտնատեսությամբ»¹: Իր ստեղծագործություններում նա դրսևորում է տաղանդավոր արվեստագետի, գեղարվեստական խոսքի մեծ վարպետի անառարկելի կարողություններ՝ իր տեղը հաստատելով հայ դասական գրողների ընտանիքում:

Սույն հոդվածը նվիրված է Կ. Զարյանի 1914-1948 թվականների բանաստեղծությունների բառապաշարի քննությանը: Հայոց ազգային աղետն ու համաշխարհային պատերազմը վերապրած, իր բնորոշումով՝ «կայտառ, արմենական» ոգով բանաստեղծի այս տարիների ստեղծագործությունը հայ ժողովրդի ողբերգության, թախծի ու տանջող տազնապների արտացոլումն է:

Մեր ընտրված բանաստեղծությունների բառապաշարի քննությունն առանձնանում է նրանով, որ հենց այս տարիներին է բանաստեղծի ստեղծագործությունը բուռն վերելք ապրում, վերջնականապես ձևավորվում է նրա բանաստեղծական յուրահատուկ մտածողությունը, հույժ գրավիչ, ինքնատիպ և ազդու ոճը: Նա հետզհետե փորձում է հասնու լինել մտածողության ներքին օրինաչափություններին, մեր հին բանաստեղծության գաղտնիքներին և մուծել դրանք իր ստեղծագործության մեջ:

1922 թ. Կ. Զարյանը գալիս է բնակվելու իր երագած Հայաստանում, և հայրենական հարկի տակ նրա գրիչը դառնում է ավելի գորեղ՝ հայրենիքի հմայքի ու գեղեցկության, հրաշալի բնության, դժվարին կյանքի ու դառն իրականության պատկերներով լցված: Հայաստանում

¹ Ա. Ավագյան, Կոստան Զարյան. կյանքը և գործը, Եր., 1998, էջ 98:

ապրած կարճ ընթացքում է, որ հիմնավորապես ձևավորվել է բանաստեղծի շքեղ ու պատկերավոր լեզուն: Այստեղ նա վերադառնում է իր արմատներին, վերագտնում իր էությունը: Հայաստանը, Արարատ լեռը և Արարատյան դաշտը ճանաչում են արարատյան մարդուն, կերպավորում բանաստեղծին «ըստ պատկերի իւրում» և հետ ճանապարհում նրան մեծ աշխարհ, որտեղ դեռ երկար պիտի տներ երկրի ներկայությունը նրա բանաստեղծություններում²:

Հայտնի է, որ Կ. Ջարյանի բառապաշարը առանձնանում է լեզվական երկու որակների՝ արևելահայ-արևմտահայ հանդիպադրումով, ուստի նա օգտվել է և՛ արևելահայերենին, և՛ արևմտահայերենին բնորոշ բառապաշարից, ինչպես՝ *կանանչ* // *կանաչաթուր*³ (149): Կ. Ջարյանի գործածած մի շարք բառերի հնչյունափոխված և անհնչյունափոխ տարբերակներից առաջինը բնորոշ է արևմտահայերենին, երկրորդը՝ արևելահայերենին, ինչպես՝ *հուրհուրան* (159)-*հրահուր* (295), *սիրտերի* (174)-*սրտիս* (176), *մարմինիկ* (154) – *մարմնիդ* (321) և այլն: Բհարկե, հեղինակը հաճախ դիմել է բառերի հնչյունափոխական գուգաձևություններին՝ ավելի շատ ելնելով տաղաչափական պարտադրանքից: Տաղաչափական նպատակներին է ծառայում նաև միևնույն բարդության հոդակապով կամ անհոդակապ կիրառությունը, ինչպես՝ *արևաքաղ/արեւքաղ* (160), *արիւնաթափ/արիւնթափ* (135): Արևմտահայերենի ազդեցությունը հաճախ է նկատվում սեռական-տրականում ու հոլովման գործածությամբ՝ *դարու* (249), թեքված ձևերի՝ որոշյալ հոդով կազմություններում՝ *գիշերին* մեջ (130), *ծովին* հետ (130), *շեմին* առջեւ (183), արևմտահայերենին հատուկ որոշ բառերի կրճատումով՝ *բաժնեղ* (154), *չորցած* (162), ստացական դերանվան և ստացական հոդի միաժամանակյա կիրառությամբ՝ *իմ ճամբաս* (192), *իմ աչքերս* (185), *իմ կոկորդս* (272), *քո աչքերիդ* (282), բայական համակարգում ներկա և անցյալ անկատարի կազմությամբ՝ *կը (կու, կ')* եղանակիչով՝ *կ'նայեմ* հանգիստ (191), *կը գնամ* (185), *կը երկարեմ* (294), *կուգամ* (191), արգելական հրամայականի *բ*-ով ձևերով՝ *մի լար* (241), խոսակցական լեզվին բնորոշ բառերի գործածությամբ՝ *մինակ* (184), *միս-մինակ* (192), *պաղ* (124), *ձերմակ* (155), *պռռալ* (203), կապերի՝ որոշիչ հոդով կիրառությամբ՝ Կոպերիդ *տակը* մի գիշեր կու լայ (219), ուղղականով ենթակայի անհոդ կիրառությամբ՝ *Յիսուս* լուռ աղօթում է (192):

Կ. Ջարյանը իր բանաստեղծություններում ներդաշնակորեն գործածում է գրաբարյան բառեր ու բառաձևեր, հատկապես երբ խոսքը կարիք ունի հնավանդ ոգու վերստեղծման, հանդիսավորության ու վերամբարձության, օրինակ՝ *մի* բառի գրաբարյան հետադաս գործա-

² Տե՛ս Ե. Տեր-Վարդանյան, Կ. Ջարեան, «Բառերի ոսկին» գրքի վերջաբանը, Եր., 2009, էջ 645:

³ Կ. Ջարյան, Բառերի ոսկին: Բանաստեղծություններ, Եր., 2009, էջ 200 (այսուհետ սույն հրատարակությունից մեջբերումների էջերը կտրվեն տեքստում փակագծերի մեջ):

ծությունը՝ սուրբ *գիրք մի* զարդարուած (152), գրաբարյան հոգնակի կազմությունը՝ *նախնիք* (248), խոնարհման համակարգի գրաբարյան իրողությունները՝ *անկցի* (165), *կառուցանեմ* (174): Սրանք «քնարերգութեան մէջ յաճախ աւելի պատշաճ են, եւ աւելի կենդանի, քան ռամիկ բառերը, որոնք քնքուշ, վառվռուն, կտրուկ, գունագեղ են, բայց յաճախ չունին վեհութիւնը եւ լայնութիւնը հին բառերուն»⁴:

Կ. Չարյանի բանաստեղծությունների բառապաշարի քննության շրջանակում մեր ուշադրությանն են արժանացել հեղինակային նորաբանությունները, դրանց իմաստային կիրառությունները, ժողովրդախոսակցական ու բարբառային բառերը, օտարաբանությունները:

Կ. Չարյանի բանաստեղծությունները լի են որևէ բառարանում չարձանագրված նորակազմություններով, որոնք դառնում են նրա բառապաշարը հարստացնելու հիմնական միջոց երբեմն կանոնավոր, երբեմն խախտված չափերով, նույնիսկ բանաստեղծական արձակի հնարքներով շաղախված հետաքրքիր պատկերային համակարգի ստեղծման համար՝ իր բանաստեղծական շքեղ ու ինքնատիպ մտածողությամբ հագեցած:

Կ. Չարյանի 1914-1948 թթ. բանաստեղծություններում հեղինակային նորակազմություն ենք համարել բոլոր այն բառերը, որոնք չկան «Նոր բառգիրք Հայկազեան լեզուի» (ՆՀԲ), Ստ. Մալխասյանցի (ՀԲԲ), Էդ. Աղայանի (ԱՀԲԲ), Ժամանակակից հայոց լեզվի բացատրական բառարաններում (ԺՀԲԲ), Ռ. Սաքապետոյանի «Արեւմտահայերէն-արեւելահայերէն նոր բառարանում» (ԱԱՆԲ): Օգտվել ենք նաև ՀՀ ԳԱԱ Հր. Աճառյանի անվան լեզվի ինստիտուտի հրատարակած «Նոր բառեր»⁵ գրքերից, որտեղ ներառված են գեղարվեստական գրականությունից հավաքված, բացատրական և նորաբանությունների բառարաններում չվկայված բազմաթիվ բառեր: Մենք նկատի չենք առել այն նորակազմ բառերը, որոնք արձանագրված են բառարաններում՝ որպէս Կ. Չարյանի կողմից առաջին անգամ գործածված:

Կ. Չարյանը, լինելով ազատ բանաստեղծության վարպետ, կերտում է նոր բառեր՝ թեկուզ երբեմն անտեսելով խոսքային անհամաչափությունը, ինչպէս նաև բառերին նոր իմաստներ է հաղորդում՝ շեշտելով իր նկատածը, ինչպէս՝ *աղեղալար* բաղձանքներ (160), *բոյր* օր (327), *կարմրայանջի* թելեր(339), *իմպերատոր* բլուր (332), *լուսարաց* ուժեր(200), *բոյն* խոհեր (210), քանզի «... գրեթէ ոչ մի սովորական բառ նրան լիապէս չի գոհացնում. իր գաղափարների ուժգնութեան առջեւ նա միշտ ծարաւ է, ու այս պատճառով փոխաբերականը իր հատու գէնքն է: Նրանք սովորական խնամքով չեն կերտուած, չեն իսկ վերջացած, մենք տեսնում ենք միայն նրանց որեւէ բնորոշ մասը, մի անկիւնը, մի գալարը, մի կեցուածքը, մի հատիկ շարժումը. մնացածը քո գործն է,

⁴ Ա. Չոպանեան, «Անահիտ», հ. 5, Փարիզ, 1902, էջ 97:

⁵ Տե՛ս «Նոր բառեր», Ա, Բ պրակ, Եր., 2015, 2016:

լրացրու ինչպէս կուզես եւ ինչպէս կարող ես»⁶:

Կ. Ջարյան բանաստեղծը ուշադիր ու խստապահանջ չէ բառընտրության մեջ: Ինչպէս դիպուկ բնորոշում է Ա. Ահարոնյանը. «...իր բնութիւնը միշտ վայրենի է, որպէս իր լեզուն, իր հայերէնը: Հէթանոս դիւցազներգակ է, որ գրում է աւելի բնագոյով, քան սովորած օրէնքներով, երբ հրամայական պէտք ունի իր ներքին բուռն զգացողութիւնն ու մտածումը արտայայտելու: Նա շատ չի վարանի բառերի ընտրութեան առջեւ եւ կ'ասի իր խօսքը բրտօրէն կամ նորը կը կերտի, հոգ չէ, թէ նրա վրայ կոշտ կերպով աչքի զարնէն կռած ու կոփուած կէտերը եւ թարմ տաշուածքները: Նա ժամանակ չունի խորհելու, ընտրելու, դասաւորելու, մշակելու. արդէն խորհուրդը իր ձեռքի շարժումի մէջ է: Հարուածում է գրանիդը, եւ կայծկլտութիւն փայլփայլուն մարգարիտներով սփռում է իր չորս կողմը: Եւ իր հարուածները իրենց աններդաշնակութեան մէջ խելայեղօրէն գեղեցիկ են: Երբ ինքն անգոր է, բնութիւնը կը խօսի իր փոխարէն վայրագօրէն հմայիչ, եւ միշտ լեզուական օրէնքները տրորում է ու անցնում, ինչպէս աշնան տերեւները խառնող կատաղի հողմ: Նա չի կարողանում գոհանալ չափուած, ձեւուած ու յղուած լեզուական օրէնքներով, ձեւերով... Բայց դրա փոխարէն աննման ոճաբան է»⁷:

Կ. Ջարյանի՝ մեր քննած բանաստեղծություններում տեղ են գտել որևէ բառարանում չարտացոլված մոտ հարյուր անհատական նորակազմություններ: Նորակազմ բառերը կերտելիս նա դիմում է մեր լեզվում գործուն բառակազմական եղանակներին՝ բառաբարդմանն ու ածանցմանը՝ իրենց բազմազան արտահայտություններով: Գործառական ավելի մեծ հաճախականություն են դրսևորում կենսունակ բառակազմական կաղապարները՝ ածանցավոր բառերն ու հոդակապով բարդությունները, իսկ գործածության տեսակետից Կ. Ջարյանի հեղինակային նորակազմությունները հիմնականում ածական որոշիչներ են: Ըստ բարդությունների խոսքիմասային արտահայտության՝ նորակազմ բարդ բառերի կառուցվածքային կաղապարներում գործող ընդհանուր օրինակափություն է առաջին հերթին գոյականի ակտիվությունը:

ա) **Գոյական+գոյական**՝ *արծաթապար(131), արկածատենդ (257), բոցազանգ (187), իւղապատկեր (245), լուսահիռ (131), լուսազանգ (186), լուսանարգէս (329), ծխագիր (252), հրաբխաերագ (146), հրածիլ (295), հրատենդ (334), յուսափառ (319), ոսկեարիւն (246), ոսկեթուր (164), սգասուեր (129), սուտակակրակ (148):*

բ) **Գոյական+ածական**՝ *արարչավառ (327), արեւասան (312), ջղակորով (336):*

գ) **Գոյական+բայ**՝ *աստեղացան (216), աստղաթափ (141), աստղանետ (187), արեւահան/արեւնահան (156), արեւաշէն (174), արեւատու(160), թւաբանուել (248), խելատենչ (302), հրաթոր (311), հրաշավառ*

⁶ Ա. Ահարոնեան, «Հայրենիք», Բոստոն, 1930, հ. 9, էջ 61:

⁷ Նույն տեղում, էջ 60:

(334), մահագրաւ (196), ոսկեզեռ (397), ոսկեխարշափ (162), ոսկեփողփող (159), ոսկելաց (186), ոսկեմոռունջ (143), ջղակտուր (341), սրնգածոր (147), տիեզերատենջ (319):

դ) **Թվական+ գոյական**՝ հազարափաթիլ (146):

ե) **Թվական+ ածական**՝ հազարտտան (329):

զ) **Ածական+գոյական**՝ անդորրամահ (196), բազմակեանք (187), բիրանւագ (187), ծանրափայլ (130), հեզակոյս (186), նորանւեր (305), շառաշունջ (195), սեւալոյս (185), սքանչափառ (319), տօթակրակ (174):

է) **Ածական+ածական**՝ բիրմումէ (146), զգայավառ (186), ծածկաթաքուն (214):

ը) **Ածական+բայ**՝ անհունատենջ (158), թուլավագ (289), խօլատենջ (186), մթնատարած (239), տրտմասլաց (327):

թ) **Մակբայ+ գոյական**՝ մեղմատրտունջ (177):

ժ) **Մակբայ+բայ**՝ մեղմատատան (158), միատրոփ (135), մշտանինջ (195):

Կ. Զարյանի բանաստեղծությունների այս ընտրանքում կա միայն երկու նորակազմ անհոդակապ բարդություն՝ *հեքիաթասան* (158), *փարվառ* (145):

Ածանցավոր նորակազմություններն ըստ հիմնական ձևային նկատմամբ ածանցի գրաված դիրքի՝ նախածանցավոր՝ *անդաշոյն* (181), *անդրոշ* (192), *ենթամարդ* (297), *վերկոչել* (143), *համատրոփ* (147), համածանցավոր՝ *անպատրանք* (162), *անպեղւած* (193), և վերջածանցավոր բառեր են՝ *աբրուշումւած* (156), *զովեցուցիչ* (176), *հոգեղինացած* (181), *հուրհուրան* (159), *մարմինիկ* (154), *մոզացում* (322), *պսպղանք* (162), *սարսոանք* (177), *տելուն* (193), *ուռուցւած* (185):

Բանաստեղծը սեղմ նորակազմություններ է ստեղծել նաև անվանակազմ բայերի միջոցով. չափածոյի լեզվին բնորոշ ոճական այս հնարանքը, որ տեղի է ունենում պարզապես բայական վերջավորության կցումով կամ բայակերտ կենսունակ ածանցներով⁸, ձևավորում է շարժումն ու հատկանիշը. ... Եւ մարմնիդ ծալքերի մէջ բիրեղացած լոյսերը տիեզերքով են *երածշտացած...* (321): Ամէն ինչ հանկարծ *ապակիանում է* (319): Այս վերելքը արքայական// *Սստիճանւած* բլրան կողին//Պատմութիւն է անիրական (316): Ա՛հ, հորիզոնը թափուել է ծովի *բոսորած* փին// Եւ *մումակալուել* մատներիս ծայրին (226): Քաղիբ որթան ողկոյզների հեւքը սարսոած//Եւ *զուսանիբ* քեզ այցելող աշխարհներին (290): Ինչքա՞ն պիտի տելի սուզը *մատախուղւած* մեր դաշտերում (297): Մրափից արթնացած հասկերը բոլոր//*Զանգակեն* հուժկու, ձայնով անսովոր (144): Թառել էր վէտ-վէտ դակացնող տոթը, // շէշտ երազանքով կրքեր *ասեղող*, գինովցած օդը (206):

Կ. Զարյանը հաճախ դիմում է նորաբանության սոսկ հանգ ու չափ

⁸ Տե՛ս **Յու. Ավետիսյան**, Արևմտահայ բանաստեղծության լեզուն, Եր., 2002, էջ 376:

լրացնելու համար, ուստի երբեմն կրճատում կամ արհեստականորեն երկարացնում է բառը, փոխում բառի ձայնական կազմն ու ներդաշնակությունը, ինչպես՝ *հազարոտան՝* փոխ.՝ *հազարոտանի (329), ցրտաշուշունչ՝* փոխ.՝ *ցրտաշունչ, կոլոր՝* փոխ.՝ *կլոր (318), բազմաձայկ (199), հրաձայկ (167)*՝ փոխ.՝ *բազմաձայիկ, հրաձայիկ, մաւ՝* փոխ.՝ *մաւի (168)* և այլն:

Այնուամենայնիվ, Կ. Չարյանի նորակազմություններից շատերը, կարծում ենք, գեղարվեստական խոսքի ուժով կարող են ժամանակի ընթացքում դառնալ գրական լեզվի բառապաշարի կենսունակ միավորներ:

Ի տարբերություն բանաստեղծական մյուս շարքերի՝ 1914-1948 թթ. գրված բանաստեղծություններում Կ. Չարյանն ազատորեն գործածում է մեծ թվով օտարաբանություններ, որոնք հիմնականում եվրոպական լեզուներից են՝ իտալերենից, ֆրանսերենից, անգլերենից: Այս բառերը գործածվում են ոճական հատուկ նպատակով՝ տեղի, միջավայրի համոզիչ երանգավորում ստեղծելու համար: Մեր հաշվումներով դրանք 64-ն են՝ *ապօկալիպսա՝ աշխարհի կործանում (188), արխիտեկտ՝ ճարտարապետ (200), աֆիշ՝ ազդ (189), բազիլիկա՝ միջնադարյան անտիկ տաճար (219), բանժօ՝ լարային գործիք (155), բառման՝ գինեպան (179), բասօ՝ թավ ձայն (170), բար՝ խորտկարան (255), բորոզան՝ մամուռ (220), բորսա՝ սակարան (188), բուլվար՝ զբոսավայր (134), բոնջորնօ՝ ողջույն (331), գարած՝ ավտոտնակ (268), գոնդոլ՝ մակույկ (182), գրամոֆոն՝ ձայնասկավառակիչ (151), գուդ բայ՝ ցտեսություն (283), դիսկանտ՝ հիմնական մեղեդիին ուղեկցող մեղեդի (221), դոլար՝ տարադրամ (188), դոժ՝ դուքս (181), գոդիակոս՝ կենդանաշրջան (341), ժազ(ջազ)՝ երաժշտարվեստի տեսակ (180), ժոկեյ՝ ձիարշավի հեծնորդ (188), իմպերատոր՝ կայսր (333), իմպերիալ՝ արքայական (257), լազունա՝ նավակ (211), լեգենդա՝ ավանդազրույց (244), լենսօ՝ յամբ, մեծավերջ (221), կայլէ՝ արահետ (172), կապուչին՝ սուրճի մի տեսակ (316), կաֆէ՝ սրճարան (287), կօկա կօլա՝ ըմպելիք (252), կոկտեյլ՝ քաղցրահամ խմիչքախառնուրդ (177), կոոպերատիվ՝ համագործակցային (168), հա՛ ու դու՛ յու՛ դու՛՝ «ինչպե՛ս էս» (261), մալարիա՝ ճահճատենդ (173), մելան՝ թանաք (168), մեսիա՝ օծյալ, փրկիչ (188), մետրօ՝ ստորգետնյա փոխադրամիջոց (187), միրած՝ պատրանք, տեսիլ (162), մորգ՝ դիարան (188), շիրօկօ՝ երգի տեսակ (286), չերկեսկա՝ չերքեզի չուխա (244), պանամա՝ ամառային գլխարկ (154), պեդալ՝ ոտնակ (221), պրինցես՝ իշխանադուստր (286), ջազբանդ՝ ջազ՝ երաժշտարվեստ (188), ջին՝ ոգի (306), ռեւերանս՝ ծնկածալ ողջույն (133), սալուտէ՝ ողջույն (182), սանդվիչ՝ հացի շերտեր մեկընդմեջ մսով (188), սաքսօֆօն՝ երաժշտական գործիք (286), սենաֆոր՝ լուսացույց (214), սենթ՝ ամերիկյան՝ դրամ (306), սոբվեյ՝ գետնանցում (251), վուէտեր՝ մատուցող (255), վուիսկի՝ խմիչք (223), տանգօ՝ եվրոպական պար (188), տաքսի՝ վարձու փոխադրամիջոց (171), տրասպեզ՝ հազկերույթ (136), ցար՝ արքա (170), քիւներա՝*

առասպելական հրեշ (190), **օազիս**՝ անապատում կանաչ տարածք (153), **օրելիսկ**՝ կոթող (190), **օտորիս**՝ ավտորուս (188), **օրթողոքս**՝ ուղղափառ (170), **ֆուգա**՝ երաժշտական մեկ թեմայի կրկնություն (221): Ինչպես Ա. Չոպանյանն էր գրում. «Պետք է ջանալ անշուշտ, որ լեզու մը իր ինքնությունը, մաքրությունը պահպանե ու չողողուի, չապականուի օտար տարրերով, բայց օտար տարրերու դեմ, երբ այդ տարրերը անհրաժեշտ են՝ դուրը բոլորովին գոց պահելը անխելքություն է, ...այդ մաքրամոլությունը կ'աղքատացնե՞ր զայն...: Մեր մեջ շատերը «սալոնին» «դահլիճ», «օբերային» «նուագաթատրոն», «պուլվարին» «լայնափողոց» կ'ըսեն, գործածելով թարգմանուած բառեր, որոնք բուն իմաստը չեն տար ու երբեմն ալ ծիծաղելի են ինքնին: Դրանց ճիշդ համարժեքը չկար հայերենի մեջ կամ կարելի չէր դարբնել: Երբեմն բառը հայերենի մեջ ընդունուելով՝ զայն քիչ մը փոփոխած, հայացուցած են, երբեմն ալ նույնութեամբ ընդունած եւ պահած են»⁹:

Իր բանաստեղծություններում Կ. Չարյանը հաճախ է գործածում հատուկ անուններ՝ տեղանուններ և անձնանուններ, որոնք ներառում են բանաստեղծի եղած ու ապրած վայրերի մասին ինքնատիպ ու գողտրիկ նկարագրություններ, համապատասխան մթնոլորտ ստեղծող տեղեկություններ՝ սկսած Հայաստանից՝ **Այրիվանք** (136), **Արագած** (161), **Արարատ** (148), **Բագարան** (207), **Երվանդաշատ** (207), **Ջանգու** (150), **Ջեթուն** (207), **Ծաղկաձոր** (154), **Կոնդ** (152), **Սարդարապատ** (158), **Միս** (328), **Մեւան** (158), **Սուրբ Կարապետ** (136), **Վաղարշապատ** (170), **Քանաքեռ** (143), մինչև Եվրոպա ու Ասիա՝ **Ափրիկե**// **Աֆրիկա** (286), **Բեթղեհեմ** (166), **Բեռոզկլիֆ** (288), **Բրոզվեյ** (256), **Բրուկլին** (253), **Գանգես** (278), **Գարդա** (230), **Գիբերաի** (222), **Եւրոպա** (280), **Ջոյեա** (270), **Էյֆել**(188), **Էսթոն** (329), **Թմրկթու** (287), **Իզոլա Բելլա** (153), **Իոնիկ** (279), **Լիդո** (286), **Լոմբարդիա** (230), **Լոնդոն** (234), **Լուչոն** (223), **Կարաիբի** (222), **Կելլան** (188), **Կիկի** (188), **Կոնգո** (188), **Կուրա** (223), **Հալ** (188), **Հնդուստան**//**Հնդկաստան** (232), **Հոնկոնգ** (224), **Հոմ** (327), **Ճապոն** (232), **Մարանգոնա** (217), **Մադոննա** (330), **Մադսոն Աւնի** (254), **Միսսոնգետ** (190), **Մոնմարտր** (188), **Մոնպարնաս** (188), **Նեապոլ** (329), **Նուկ** (306), **Շանխայ** (223), **Չին** (232), **Պրոկուրասի** (217), **Ջիոտտո** (253), **Ռոսլին** (213), **Սահարա** (154), **Սան Վիտո** (331), **Սանտեազո** (223), **Սէլոն** (287), **Սեն** (188), **Սենտրալ Պարկ** (252), **Սիեռա Լեոն** (223), **Սպանիա** (315), **Վեզուվ** (188), **Վենետիկ** (219), **Վուդստոկ** (263), **Տայնգ Սկւեր** (251), **Բիւիերա**(154), **Փարիզ** (191), **Օրկանիա** (222), **Օր Սան Միքել** (222), **Ֆրանսիա** (234), **Ֆիլիպիններ** (222), **Ֆիֆտ Աւնի** (252), **Ֆլորիան** (219), **Ֆլորիդա** (218), **Ֆորիո** (329):

Կ. Չարյանի բանաստեղծությունների բառապաշարի քննությունը պարզում է նրա հակումը ժողովրդական խոսքարվեստի ամենաբազ-

⁹ Ա. Չոպանեան, նշվ. աշխ., էջ 99:

մազան միավորների՝ հարադրությունների, դարձվածքների ու կրկնավոր բարդությունների, փոքրացուցիչ-փաղաքշական ածանցներով բառերի նկատմամբ:

Անվանական հարադրություններն ունեն տարբեր դրսևորումներ՝ գոյականական, ածականական և այլն՝ *ալ-կրակ* (134), *անցած-գնացած* (240), *արհին-պղինձ* (214), *բուք ու բուրան* (275) և այլն: Հայերենում ընդունված այս հարադրությունների կողքին ուշագրավ են անհատական հարադրությունները, որոնց միջոցով հեղինակը, օգտվելով և՛ ժողովրդախոսակցական լեզվի գանձերից, և՛ օտար բառերից, հարստացրել է իր ստեղծագործությունը: Ինքնատիպ այս կապակցությունները բանաստեղծական գեղեցիկ, սեղմ ու հիասքանչ պատկերներ են՝ *ամսյ կազմել* (217), *այգեկութ անել* (216), *առասպել ասել* (152), *դամ բռնել* (309), *երեր գալ* (201), *գայրոյթ ծամել* (233), *կուկուզ անել* (142), *հալ լինել* (135), *հմայք ասել* (266), *մութը գալ* (267), *ռեւերանս անել* (133), *սառ կտրել* (249), *վեր թնդալ* (213), *տրոր ածել* (212), *փշուր գալ* (273), *օրոր գալ* (336):

Կ. Չարյանի գործածած դարձվածային հարադրությունները՝ *բարի ճանապարհ, բարի վերադարձ* (219), *սեւ ճակատագիր* (138), *ծնունդ առնել* (332), *շունչ տալ* (199), *նշան տալ* (262), *հասակ առնել* (246) և այլն, սովորականներից տարբերվում են հասկացությունը պատկերավոր արտահայտելու ունակությամբ, թեև ոչ դարձվածային հարադրությունները ևս համապատասխան համադրական բայերի համեմատությամբ երանգավորված են ժողովրդայնությամբ: Լուսինը, *ոսկի կտրած*, իջնում է ճամբի վրայ... (169): Դա ի՞նչ բան էր՝ *գլխիս եկավ* (149): Ես իմ *արեւ*, դա ի՞նչ բան ա (149): Եթէ ճամփա պիտի առնես՝ *մնաս բարով* (290): Վարդապետ (219): *Մնա ք բարով*: // Վերջին գանգը իմ հրաժեշտի դողանջում է (212): *Բարի՛ եկաք, իմ քայլերիս արձագանքներ* (210): *Քթի տակ երգում է* մի տրտում շարական (164): Չանգուն մորս *փեշից բռնած*, // Ո՛ր ա գնում (149): Չայները խուլ...//ծով մըն են *մեռած հոգիներու* ցաւերուն մէջ սառնամած (129): Եւ ես մնացի ինչ որ էի--//Ուխտագնաց՝ *մարմին չառած* երագների (268):

Հարադիր բայերի գործածությունը հեղինակն այնքան անհրաժեշտ է համարում, որ հաճախ է դիմում հարադրի կամ բայական բաղադրիչի հոմանիշների կիրառմանը: «Ժողովրդական հարադրությունների մի տեսակը պետք է համարել այնպիսի բարդությունները, որոնց բայական բաղադրիչի արմատը կրկնվում է իբրև հարադիր մաս, որով ստացվում է կրկնավոր բարդությունները հիշեցնող յուրահատուկ բայական հարադրություն»¹⁰: Կ. Չարյանի ստեղծագործելու ոճին բնորոշ այս հարադրությունները օգնում են նրան խուսափելու կրկնություններից, գտնելու առավել պատկերավոր լեզվական միջոցներ՝ *Կանչ կանչել* հանդերին, // Հրաւիրել բաղերը ոսկեծին (199): Մինչ ես սրտիս

¹⁰ Տե՛ս Ա. Պապոյան, Պարույր Մևակի չափածոյի բառապաշարը, Եր., 1970, էջ 70:

հարց եւ հարցնում, //Գնացքը սուլում, դրդում է, արագ մեկնում (213): Քարայրի մէջ նստած միտք է մտածում, //Մինչ իր հօտը մթութիւն է արածում(143): Մօտենայ Աստուած եւ հարբած պար պարի (172): Դու սահում ես թռկի վրայով...խաղ խաղալով հետը մահի...(308): Ցուրտ գիշերը հագ մը խաւար կը հագայ...(130): Եզրս դաժան ու այսակիր ու արօրս շէղկ կարմիր // Տառապանքի ակօսներն են ակօսում (195):

Կ. Զարյանի բանաստեղծություններում տարատեսակ համադրական և հարադրական կրկնավոր կազմությունների միջոցով արտահայտվում է գործողության կամ հատկանիշի սաստկացում, ամբողջականություն, որով պատկերն առավել իրական է դառնում: Կրկնությունը «...առավել չափով գործուն է ժողովրդական-խոսակցական լեզվում և, մասնավորապես, բարբառներում: Այդ եղանակով ամեն օր ու ամեն ժամ մարդ ուզածի չափ կարող է կազմել նորանոր բառաձևեր, որոնք հաջող ու տեղին լինելու դեպքում կմտնեն շրջանառության մեջ կամ հակառակը, մեկ անգամ գործածվելով, այդպես էլ կմոռացվեն՝ առանց արժանանալու քաղաքացիական իրավունքի»¹¹: Միայն ձայնը հովի մերթ ընդ մերթ հաջող անցնում է յանկարծ տխուր ու դողդող (175): ...մարմնիս մէջ մխրճւած եաթաղանի պէս սուրասուր վերք է պեղում (319): ...եւ ափերով իմ ձեռքերի խմած լոյսը ջերմաջերմ պայծառ հոգուդ աղբիւրն են թարմ (321): Ինչ-որ մի տեղից մի գուլգուլացող աղբիւր է վազում (339): Մեզ տանում է հրահուր մի նաւ (295): Փայլակ-փայլակ հուր են հանել եւ կիսաբաց շրթունքներից //Քուլա-քուլա ծուխ է ելել (149): Նրա լոյսերով՝ հասկ- հասկ հնձւած //Գարնան ոսկէ մանգաղներով (158): ... Ջղերս թել-թել //Բեւեռի շուրջն են փաթաթել(172): Զանգուն ասես՝ մօ թող շալը գլխից առել// Պատառ-պատառ դաշտն է նետել, հրավառել (150): Ծառերի տակ պնակ-պնակ կրակ թափուց (268): Էջ-էջ ես պատռեցի գիրքը սրտի (268): Եւ վարսերը շողշող ալիք ծալած մի յարդ // Վայր է ընկել քունքերի վրայ (260): Եւ գինին օրերիդ կում կում խմի մինչեւ տակը (243) : Բայց ի նչ են, տնէ՛ր են լուռ ու մուռ (240): Ասես թէ լինէր մի հուլա-հուլա //Պարւած ուշ ժամին կախարդ գիշերւայ (224): Թառել էր վէտ-վէտ փոփոխուն ծովի հմայքը մշտագեղ(206): ...եւ տաքսին մեր սրտի մղոն-մղոն այրում էր անցեալը (171): Կրկնավոր կազմությունները հիմնականում մակբայներ են, քանի որ, ինչպես նշում է Լ. Հովսեփյանը, կրկնությունը անվանական խոսքի մասերից մակբայների կազմության հիմնական եղանակն է եղել հայերենի զարգացման բոլոր փուլերում¹²:

Կ. Զարյանի բանաստեղծություններին ժողովրդականություն են հաղորդում խոսակցական լեզվին բնորոշ փաղաքշական մասնիկների կիրառությունները՝ Քշիր քո օրերդ մենակ եզներով, որոնց ոտիկները

¹¹ Նույն տեղում, էջ 31:

¹² Տե՛ս Լ. Հովսեփյան, Գրաբարի բառակազմության վերլուծական տիպը, Եր., 2016, էջ 37:

կարմիր են չորացած խոտերի դաշտում (322): Դիմացի *ցածրիկ* տնակի առաջ փթթել է մի ծառ (316): Մի տիկին պառաւած ձեռքերով //Շոյում է կուչ եկած *շնիկին* (306): Մի *լորիկ* սրտի երգում է հանդում, //Ուր ման է գալիս գերանդին հրեղեն (285): Շաչող բոցով վառում *գլանիկը* մեր//Եւ ներս քաշում մի քիչ սփոփանք եւ մի քիչ սուեր (251): *Պարզուկ* են տները դիմացի (228): Երբ մտածում եմ իմ *Մարտինիկի* //Խելազար ու վառ սիրոյ արկածին, // *Թուխիկ* Մանոյին սրած ծիծերով, //Մրգի պէս լեցւած կարմիր շրթերով (223): Մերկ դաշտերում փնտռում յասմիկ// Եւ բառերի ծայրին թառած մի *հայրենիկ*, // Մի *հայրենիկ* անգիր սերտած, մաշւած մի գիրք (225): Ունկ ենք դնում քամիին ու *լռիկ* սպասում (140):

Կ. Զարյանի բանաստեղծությունները հարուստ են նաև ժողովրդախոսակցական տարբեր բառերով ու արտահայտություններով, ինչպես նաև բարբառային բառաձևերի գործածությամբ, որոնք խարսխված են ազգային կենսափիլիսոփայության, ժողովրդական լեզվամտածողության վրա և յուրահատուկ ոճական երանգավորում են հաղորդում նյութին. *Ադա հայվա՛ն, ադա Մկո՛, տո, շա՛ն տդա, ի՛նչ ես կատդել* (150): -- *Բա ես քու մե՛ր, բա ես քու հե՛ր, հարա՛ւ գադա* (150): Ով որ Զանգուի ասփին չի նստել, //Սայաթ-Նովայից չի լսել գովքը *գոգալ* իր *եարի*...ի՛նչ գիտի կեանքից (201): Գլխիս դրի *թագա փափախ* (156): Թուշը *խածիր*, բացիր մէջքի կարմիր գօտին (149): *Թամադա՛* քեֆի, հրամայի՛ր խմենք (203): Առնեմ *թվանք*, առնեմ *խանչալ* (150): - *Չի՛ գ տու, քաշի՛ ..., արա ho՛, արա՛ ...*(208): Ես հագել եմ *չուխա* մի նոր (159): Բուլվարում *չուվան* են քաշել(135): Էդ *տնաշէն, մերքս* է եկել.. //Այ, *էն ա, տես, հով ա դարձել, մտել ա* դաշտ, *ո՛րք ա գնում*...(149): -Ադա Մկո՛, *քեռ՛ ո՛ ես, ի՛նչ ա* (149): -- *Հայա մի կա՛ց, ախպե՛ր, հայա մի կա՛ց* (149): - *Տո՛*, մի սպասի՛ր... - *Աղջի* Սո՛նա, *աղջի* Սո՛նա(149): Մի քոստ կատու *փրոշտրկում է* (133): Եւ գնում են *մկդան՝* անօթի, դողալով (163): ...ասիերդ բամբ ձայնով հնչել են եւ *զիլ* աղաղակ արձակել (320): Մահը այցետոմս է *դրկել* մեր ծնած օրից (312): ...նման մահագանգ զարնող *գուլումի* (220): Ես *վախում եմ* հարձնել ինձնից...(216): ... Զարժանացա *յարիս բաղջան* հերկելու (159): Նման մորթւած *թագա* կուկու// Սիրտս արին *ցաւ ա ընկել* (149): Այս արտահայտություններից շատերը, իհարկե, ունեն իրենց համարժեքը գրական լեզվում, սակայն դրանք չեն կարող տալ միջավայրի նկարագրության ճշգրիտ պատկերացում և կենդանի ներկայացնել լեզվի հոգին ու շունչը: Ինչպես Ա. Չոպանյանն էր գրում, գուտ ուսմական կամ գավառական բառերը «...աւելի կեանք կը պարունակեն, աւելի յստակ ու արագ, յետեւաբար եւ աւելի գեղեցիկ կերպով կ'արտայայտեն մտածումը»¹³:

Այսպիսով, «Զարեան իր կախարդիչ արուեստով գալիս է բարձրացնելու ու տարփոխելու մեր դարաւոր իտեալը եւ հոգի ու իմաստ է դնում այնտեղ, ուր փոքրոգի յուսաբեկներ իրենց գլուխներին փռշի ցա-

¹³ Ա. Չոպանեան, նշվ. աշխ., էջ 96:

նելով միայն վայ ու կական էին լսում: Մեր հայրենի հողի ծոցում, նրա յուրթի ծալքերի մէջ, նա գտնում է կրանիթէ պատուանդաններ մեր վաղուան յոյսերը բարձրացնելու համար»¹⁴:

Բանալի բառեր – *աշխարհըմբռնում, նորակազմություններ, օտարաբանություն, իմաստային, կրկնավոր, լեզվական կառուցվածք, հարադրական, համադրական, բառապաշար, գրական լեզու, տաղաչափական*

СУСАННА ГРИГОРЯН – Лексика стихотворений Костана Заряна (1914–1948). – Лексике стихов К. Заряна присуще разнообразие. Они богаты идиоматическими оборотами, редупликативными конструкциями, неологизмами, не отражёнными ни в одном из армянских словарей. Поэт мастерски использовал богатейший словарный запас родного языка, а по мере необходимости охотно прибегал к его словообразовательным возможностям, обогащая тем самым не только собственные произведения, но и состав литературного языка.

Стихи Заряна выделяются своеобразными лингвистическими структурами, которые придают им необычайную экспрессию и эмоциональность.

Ключевые слова: *миропонимание, неологизмы, варваризмы, смысловой, редупликативный, языковая структура, лексика, аналитический, литературный язык, метрика*

SUSANNA GRIGORYAN – The Vocabulary of Kostan Zaryan's Poems (1914-1948). – The vocabulary of Kostan Zaryan's poems is rich and multiform. Idiomatic expressions, reduplicative structures, author neologisms that are not expressed in any Armenian dictionary find their place in Zaryan's poems. The poet made use of the whole rich lexical material of our language masterly and out of necessity he also used the word-building opportunities of the Armenian language, creating new words and expressions, in this way enriching not only the language of his works but also the boundaries of the literary language. K. Zaryan's poems have unique linguistic structures that give his poems unparalleled expressiveness and emotionality.

Key words: *world perception, neologisms, barbarism, semantic, reduplicative, linguistic structure, vocabulary, analytical, closed /synthetic, literary language, prosodic*

Ներկայացվել է՝ 10.09.2019

Գրախոսվել է՝ 22.09.2019

Ընդունվել է տպագրության՝ 28.11.2019

¹⁴ Ա. Ահարոնեան, նշվ. աշխ., էջ 59: